Anekant Journal of Humanities and Social Sciences
A Half Yearly and Peer Reviewed Open Access Print and Online Journal
http://www.humanitics.org/

RESEARCH ARTICLE

Vol.III, Issue I, August, 2020

स्त्रीवादी साहित्य समीक्षा

राजकुमार दादाराव तरडे
मराठी भाषा व वाङ्मय विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ,
औरंगाबाद
मो. ९७६३५०५७४३

प्रास्ताविक :

स्त्रीवादी साहित्याची सुरूवात ही १९६० नंतर झालेली आहे. त्या अगोदरही स्त्रिया लिहित होत्या परंतु त्या स्त्रीवादी भूमिकेतून लिहित नव्हत्या. १९६० नंतर मात्र मराठी साहित्यात स्त्रीला 'स्व' ची जाणीव निर्माण झालेली दिसून येईल. परिणामी स्त्रियांनी स्त्रीवादाच्या भूमिकेतून साहित्य लिहिण्यास सुरूवात केली. पुरूषांचा स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन होता तो पुरूषी चौकटीतून लैंगिक भेदभावाचे ज्या प्रमाणे पुरूष स्त्रियांचे चित्रण करायचे त्याचप्रमाणे स्त्रीला पुरूषकेंद्री चौकटीतून स्त्रियांकडे पहायचे त्याचा शोध मात्र १९६० नंतर स्त्रीवादी साहित्याने घेतला आहे. स्त्रीवादी साहित्याने पुरूषी मानसिकतेच्या साहित्याला विरोध केला आहे. स्त्रियांची पुरूषसत्ताक पद्धतीच्या विरोधात जी जाणीव जागृती झाली तो स्त्रीवादी चळवळीचा व स्त्रीवादी साहित्याचा पाया म्हणायला हवा स्त्रियांच्या जाणीवा जागृती, स्वत्त्व यांची आपल्या अनुभवातून मांडणी म्हणजे स्त्रीवादी साहित्य मानले जावू लागले. स्त्रियांनी जुन्या परंपरा नाकारण्यास सुरूवात केली आणि जीवनमूल्याची निर्मिती स्त्रीवादी साहित्यातून नव्याने मांडणी होताना दिसून येते. स्त्रियांना आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय स्वातंत्र्य हवे होते. त्यामुळे त्यांनी पुरूषी व्यवस्थेच्या विरोधात नकार आणि विद्रोहाची भूमिका घेतली. स्त्री-पुरूष समान आहेत स्त्री-पुरूष संबंध विवाह संस्थेला तिचा नकार हे स्त्रीवादी साहित्याने या मूल्यांचा पुरस्कार त्यांच्या साहित्यातून केला आहे.

स्त्रीवादी समीक्षा :

स्त्रीवादी साहित्यामध्ये जगातल्या अनेक स्त्रियांनी साहित्याच्या माध्यमातून बंड पुकारले आहे. एलेन शोवॉल्टर यांनी सर्वप्रथम स्त्रीवादी साहित्याची मांडणी केलेली दिसून येते. तसेच व्हर्जिनिया वुल्फ यांचे 'अ रूम ऑफ वन्स ओन' हे पुस्तक म्हणजे स्त्रीनिष्ठ समीक्षेचा आरंभ बिंदू मानले जाते. सीमॉन द बोव्हा, केट मिलेट, बेटी फ्रिडन, जर्मेन ग्रिअर या जगभरातल्या स्त्रियांनी स्त्रीवादी चळवळीसाठी आणि समीक्षेसाठी भूमिका घेऊन लेखन केलेले दिसून येते. या स्त्रियांनी साहित्य व संस्कृती बद्दलचे प्रश्न त्यांनी विचारलेले दिसतात. स्त्रीत्त्व म्हणजे काय लैंगिक राजकारण म्हणजे काय स्त्रिया स्वतःच्या दुय्यमतेचा स्वीकार का करतात या सर्व प्रश्नाची उकल करून या प्रश्नांची उत्तरे त्यांनी शोधण्याचा प्रयत्न केला

आहे. परंतु अजूनही स्त्रियांचे प्रश्न सुटलेले नहीत. वास्तविक पाहता पुरूषांचा स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन अजूनही परिपूर्ण बदलेला नाही पुरूषांच्या दृष्टिकोनातून स्त्री आजही एक भोगवस्तू, भावनिक, दुबळी, अबला आहे ही भावना पुरूषसत्ताक पद्धतीची आहे. हे जे प्रतीक स्त्रीला लावलेली आहेत. या विरोधात स्त्रियांनी लिखान करून बंड केले आहे. याला नकार दिला आहे आणि विद्रोहातून आपल्या प्रश्नाबद्दल मांडणी केली आहे. याचे चित्रण साहित्यामध्ये आलेले आहे. वास्तविक पाहता बदल व्हायला हवा होता तो झाला नाही हे सत्य नाकारता येत नाही. सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक या सगळ्या क्षेत्रामध्ये स्त्रियांच्या प्रगतीसाठी जागृतीचे कार्य होत असताना दिसत असले तरी एकीकडे स्त्री-पुरूष विषमता दिसून येते. त्यामुळे निर्माण होणारी परिस्थिती चिंताजनकच आहे. प्राचीन काळी मातृसत्ताक पद्धत होती परंतु या पद्धतीवर पुरूषसत्ताक पद्धतीने नांगर फिरवला आहे या पुरूषसत्ताक पद्धतीने स्त्रीला भावनिक करून पंगू बनवले आहे. स्त्री मात्र पंगू किंवा अबला नाही ती क्रांतीकारी स्त्री आहे. इतिहास तपासत गेले तर क्रांतीकारी स्त्रियांचे उदाहरणे देता येतील हातात शस्त्र घेऊन लढणाऱ्या स्त्रीया या देशात होत्या. अहिल्याबाई होळकर, झलकारीबाई या स्त्रिया रणांगन गाजवणाऱ्या होत्या प्रामुख्याने भारतीय स्त्रिया राज्यकारभार सांभाळणाऱ्या होत्या अहिल्याबाई होळकर, ताराबाई शिंदे, जिजाऊ इत्यादी एकूणच स्त्री ही अबला किंवा दुबळी नाही याला दुबळी बनवण्याचे काम पुरूषसत्ताक व्यवस्थेने केले आहे. परूषांना स्त्रियांचे अनुभवविश्व साकारता येत नाही त्याला स्त्रीच लागते. उदा. ऋतुप्राप्ती होणे, गर्भधारणा आपत्य जन्म आदी अनुभवातून स्त्रियांचे शरीरमन घडत जात असते हे शारीरिक व मानसिक स्वरूपाचे अनुभव खास स्त्रियांचे अनुभव असतात हे पुरूषांच्या अनुभवापेक्षा वेगळे क्षेत्र आहे हे स्त्रीवादी साहित्यामध्ये मांडणी करू शकत नाही. अशी धारणा स्त्रीवादी समीक्षकांची दिसून येते. पुरूषसत्ताक व्यवस्थेने स्त्री ही अबला, पतीच्या पायाची दासी, उपभोगाची वस्तू, देवता, पत्नी, माता, या प्रकारचे बिरूदे देवून त्यांना सांस्कृतिक गुणधर्म चिटकवला आहे. असे स्त्रियांना सातत्याने भासवले जाते. याला मात्र बळी पडता कामा नये याची दखल घेतली पाहिजे. स्त्रीवादी समीक्षकांनी व साहित्यिकानी पुरूष लेखनाचा स्त्री लेखनावर होणारा परिणाम लक्षात घेतला पाहिजे हा जो सांस्कृतिक गुणधर्म लावलेला आहे. याचे आकलन निट असले पाहिजे नसेल तर योग्य चिकित्सा करता येणार नाही या संदर्भात "स्त्रीमन स्त्री संस्कृती यांचे ज्ञान व आकलन नीट नसेल, तर स्त्री साहित्यातील आशय, आशयसूत्रे, त्यानुसार होणारी साहित्यकृतीची रचना आदी गोष्टीचा आस्वाद, त्यांचे अर्थनिर्णयन व मूल्यमापन निट करता येणार नाही." एकूणच स्त्रीवादी साहित्याची मांडणी करत असताना समाजशास्त्रीय दृष्टिकोन घेऊनच साहित्यलेखन करावे लागते समाजातील लैंगिक विभाजन सांस्कृतिक निर्मितीचे सामाजिक संबंध लिंगभाव या सर्व घटकातील सामाजिक संरचना यांच्यातील नाते पद्धतशीर विश्लेषण केल्याशिवाय स्त्रीवादी साहित्य पूर्णत्वास येऊ शकत नाही. मराठी साहित्यामध्ये १८८२ साली ताराबाई शिंदे यांनी स्त्री-पुरूष तुलना या पुस्तकातून स्त्रियांना न्याय देण्यासाठी केलेली खटपट दिसून येते. हा ताराबाई शिंदेचा निबंध सर्वसामान्य पातळीवरील स्त्रियांना वाचणे शक्य नव्हते कारण आपल्याकडे स्त्रीशिक्षणाला एकोणिसाव्या शतकात सुरूवात झाली आहे. ती म्हणजे महात्मा फुल्यांच्या काळापासून फुलेंनी सावित्रीबाई यांना शिकवून सावित्रीबाई फुले यांनी स्त्री शिक्षणाची सुरूवात केली त्या अगोदर मात्र अत्यंत अल्प प्रमाणात शिक्षण होते भारतीय स्त्रीला कौटुंबिक व आर्थिक पारतंत्र्य, लैंगिक पातळीवर शोषण होते. स्त्रियांना भारतीय समाजव्यवस्थेने दुय्यम दर्जा दिलेला आहे. याला जबाबदार भारतीय संस्कृती आहे. इथली जात, धर्म, वंश, कुळ, गौत्र, परंपरा या सर्व बाबींनी स्त्रियांच्या मानसिकतेला दास बनवण्याचे काम केले आहे. इथला इतिहास मात्र स्त्रियांच्या शोषणाचा इतिहास राहिला आहे. या शोषणातूनच स्त्रियांनी विद्रोह करण्याचे काम केले आहे. "इतिहासात स्त्री कधी शोषित आहे तर कधी शोषक आहे, ती कधी प्रतिकारहीन आहे, तर कधी विध्वंसक आहे आणि भक्षक आहे, त्या कधी एकमेकींच्या आणि पुरूषांच्या मित्र आहेत आणि शत्रू आहेत. या प्रकारच्या विश्लेषणाची अपेक्षा धरून विचार भाषा आणि साहित्य तपासले पाहिजे."

भारतामध्ये मनुस्मृती, वंश आणि धर्म संस्कृती होती त्यामुळे भारतीय स्त्री ही कायमच शोषणाची नांदी ठरलेली आहे. पुराणकाळापासून ते आजपर्यंत या देशातल्या मनुस्मृतीने सांगीतले आहे की स्त्रिया जर शिकल्या तर धर्म भ्रष्ट होईल यामुळे स्त्रिया कायम शोषणाच्या विळख्यात सापडलेल्या आहेत म्हणून बाबासाहेबांनी प्रथम मनुस्मृतीने दहन केले

आणि घटनेमध्ये हिंदू कोडबिल मांडले होते मात्र ते बील पारित झाले नाही हे दुर्दैव म्हणावे लागेल या बिलामध्ये सर्व भारतीय स्त्रियांना अधिकार बहाल केले होते. याचा परिणाम आजही स्त्रियांना अधिकार मिळालेले नाहीत. खरं म्हणजे स्त्री ही मनुस्मृतीची बळी आहे. "श्रुती-वैदिक कालाकडून उपनिषदकाल व पुढे स्मृतीकाल येईपर्यंत व स्मृतीचे धर्मशास्त्रात रूपांतर होत असताना भारतीय समाजात मोठ्या प्रमाणात सांस्कृतिक, सामाजिक भेद निर्माण करण्यात आलेले दिसतात. या प्रक्रियेतच शोषक व शोषीत वर्गाची निर्मिती झाली." म्हणून स्त्री शोषणाची चळवळ ही पुरूषसत्ताक पद्धतीच्या विरोधात आली आहे. स्त्री आजही मुक्त झाली नाही कुमारीमाता, देवदासी, वेश्या, बलात्कारीत, परित्यक्त्या, हुंडाबळी आजही शोषणाच्या बळी आहेत यातून स्त्रियांना सुटका करून घ्यायची असेल तर समग्र मुक्तीची लडाई लढावी लागणार आहे यासाठी राजकीय सत्ता महत्त्वाची आहे. राजकीय शस्त्राचा उपयोग शत्रूसाठी वापरावा लागेल त्यासाठी स्त्रियांना आर्थिक, सामाजिक, आणि धर्म संस्कृतीचे ज्ञान या सर्व घटकावर प्रभुत्त्व मिळवावे लागेल यातूनच नव्याने स्त्रीवादी चळवळ उभी करावी लागेल.

संदर्भ :

१) गंगाधर पाटील, समीक्षा मीमांसा, मौज प्रकाशन, मुंबई, पृ. २२२

२) वसंत आबाजी डहाके - मराठी समीक्षेची सद्य:स्थिती, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पृ. १८७

३) शोभा नाईक - भारतीय संदर्भातून स्त्रीवाद स्त्रीवादी समीक्षा आणि उपयोजन, लोकवाङ्मय गृह मुंबई, पृ. ६७